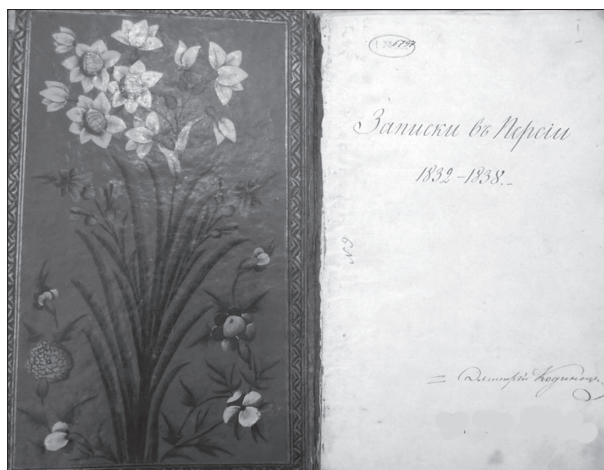
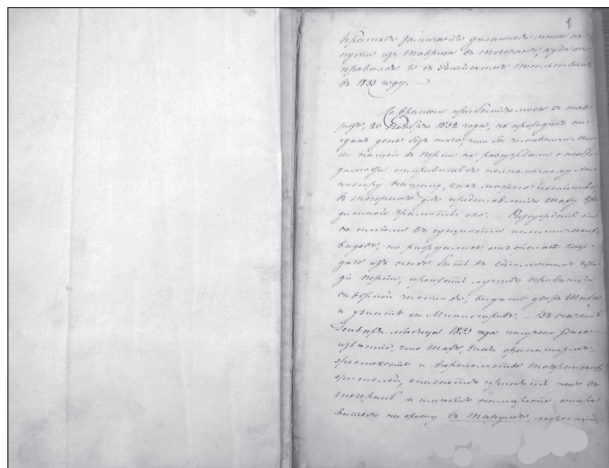

Н. М. Зуб (Руденко)

“ЗАПИСКИ В ПЕРСИИ”: МАЛОВІДОМИЙ ДОКУМЕНТ З ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НБУВ

На написання цієї розвідки нас наштовхнув рукопис, віднайдений у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). У каталозі за алфавітним покажчиком на літеру “К” міститься картка № 6797, де вказано: “Кодинець Дмитрій. Записки в Персії”. Коротка анотація повідомляє: “Скоропис. 1832–1838 рр. На 99 лл., 5 лл. чисті, 14 лл. малюнки. В тексті численні малюнки акварельними фарбами. Оправа – картон в... паперовій обкладинці з рослинним орнаментом та шкіряною спинкою”. Опис справ фонду І (книга № 4), запис під номером від 25 січня 1938 р., нам подає додаткову інформацію про те, що цей щоденник потрапив до фондів збірки в 1935 році, а ось у графі “звідки” відмічено коротко, але від того не менш загадково: “Придбано через букініста”.

Слід вказати, що зазвичай, коли рукописи могли “подорожувати” від одного архівного зібрання до іншого, навіть інколи далеко поза межами країни походження чи первісного осередку зберігання, тоді такі рукописні джерела мають помітки про це у вигляді підписів, номери одиниці збереження, печатки тощо чи “сліди” від їхньої колишньої наявності. Вказане джерело не містить жодних поміток зазначеного характеру чи будь-яких помітних позначок про власника, окрім, як вже зазначалося вище, авторського надпису на титулатурі “Дмитрий Кодинець”. Також жодних інших матеріалів, що належать до вказаного авторства, в архівних фондах ІР НБУВ допоки не виявлено.

Тож відразу постають і інші побіжні запитання: де до цього зберігався документ, чи використовувалися його матеріали для інших розвідок з історії та описів Персії як у минулому, так і тепер (листок-вкладка до документа не містить відміток про прізвища дослідників)? При цьому можливо допустити, що

він мав якогось певного власника, а потрапив до букініста вже в буремні революційні чи голодні 30-ті роки ХХ століття.

Сам фоліант (саме такий вигляд має рукопис), переплетений, як вказано вище, написаний начисто від руки російською мовою, по тексту містяться незначні правки простим олівцем, скоріше за все, механічних помилок. Папір міцний, з ледь помітним тисненням у поперечну смужечку. Підшито як звичайна книга, є рівномірні і дотримані всюди відступи: зліва на сторінці – широке поле, від підшитого, справа – майже відсутнє, рядки дописані до кінця. Поля зверху широкі, як поля зліва, – приблизно 2 см. За рядки автор не виходить ніколи, текст писано дуже акуратно, хіба інколи одне слово в реченні дописане знизу, щоб закінчити речення на сторінці. Почерк не каліграфічний, скоріше канцелярський, але відносно рівний, без перепадів, як і чорнило – не змінює кольору і тону [Кодинець... 6]. Сторінки автором не пронумеровані взагалі.

Опис першої подорожі написаний більш дрібним почерком, другої – середнім, а додатки – майже крупним. Складається враження, що автор намагався дозаповнювати до кінця вже зшитий фоліант, щоб там не залишилося пустого місця, чого він насправді й досягнув.

Сам текст записок має вигляд переписаного начисто, вже попередньо підготованого чорнового варіанта. А отже, і невідомо, чи існували ще якісь записки, або нотатки, або поденні записи, які потім вже лягли в основу цього щоденника. Теоретично вони мали бути, адже вражаючий фактичний матеріал потребував якогось накопичення. А чи це і є той чистовик (чорновик), записаний опісля? Що посприяло збереженню фактологічного матеріалу й емоційних роздумів та спостережень, викладених на папері, окрім власної пам'яті? Тому доцільним є припустити, що існували і якісь інші записи, ймовірно зроблені під час власне самої подорожі.

Фоліант містить малюнки всередині самого тексту, і, крім того, на початку до форзаца підклеєна карта, а в кінці збірки також своєрідна вставка малюнків та ілюстрацій. Нам не вдалося встановити, чи автором тексту і малюнків (туш, акварель, графіка) була одна особа, а чи це творчий доробок іншої особи. Багато малюнків досить тісно “вмальовані” поміж рядків рукопису, що наштовхує нас на думку на ще один талант автора джерела. Крім того, вони дуже точно відображають описане. Втім, відповідь на це питання ми залишаємо відкритою.

Є певна, виділена самим автором, структура текстів та матеріалів, вміщених до рукописної збірки. Змісту як такого автор не подає, але завдяки назвам вміщених та структурованих матеріалів можемо виділити такий умовний змістовий покажчик: 1) Краткия замечания деланные мною на пути из Тавриза в Тегеран, куда отправился я с Российским посольством в 1833 году [Кодинець... 1–48]; 2) Тавриз. Ноября 9. 1935. Изчисление кочующих племен в Хорасане [Кодинець... 49–51 зв.]; 3) Выписки из Истории военных действий в Азиатской Турции в 1828 и 1829 годах. – Полковника Ушакова [Кодинець... 52–60 зв.]; 4) Путевые Записки во время вторичной поездки моей из Тавриза в Тегеран в марте месяце 1837 года [Кодинець... 61–86]; 5) Форма Персидского ордена при первоначальном утверждении [Кодинець... 87–87 зв.]; 6) Имена сыновей покойного Фетх-Али Шаха. Замечания [Кодинець... 88–89 зв.]; 7) Имена сыновей покойного Аббас-Мирзы бывшего наследника персидского престола [Кодинець... 90–90 зв.]; 8) Названия персидских кушаньев [Кодинець... 91–92 зв.]; 9) Названия одежд персидских. Женския. Мужския. Замечания [Кодинець... 93–94]; 10) Ткани разного рода с вариантами [Кодинець... 94 зв.–95]; 11) Некоторые замечания о Тавризе + названия 8 городских ворот [Кодинець... 95 зв.–96]; 12) Выписки из статьи о Туркменцах, п. Казанцева, помещенной в С.П.бур. ведомостях 1840 года. [Кодинець... 96 зв.–97 зв.]; 13) Из Записки о внешней торговле Сирии Бейрутского консула Базили [Кодинець... 97 зв.–98]; 14) Замечания о доходах получаемых Персидским правительством в главных городах Адербейджана, и вообще Адербейжанской провинции [Кодинець... 98–99 зв.].

У відповідності до цього можемо констатувати, що автор цікавився всім супутнім матеріалом, який стосувався вказаного регіону, також і військово-політичної ситуацією навколо. Крім того, вказані дати і географічні назви свідчать ще про деякі моменти. Дати виходять за межі, зазначені на назві рукопису – 1832–1838, оскільки розповідь починається з 1833 р., а окремі записи доходять до 1841 р. А 20 листопада 1832 р. – це час приїзду Д. Кодинця в Тавриз [Кодинець... 1]. Географічні ж назви свідчать про зміну місця перебування автора далеко за межами Персії чи Азербайджану.

Розгляд питання доречно розділити на два етапи: опис самого джерела, характеристика та аналіз його змісту; і, – друга частина, як вкрай важливе доповнення до цього, – дослідження біографії автора рукопису. Тож наше дослідження присвячене встановленню біографії автора щоденника та опису документа, а також аналізу матеріалів та фактів, що вміщені в ньому. На нашу думку, власна історія цього рукопису не лише здатна розкрити загадку його існування, а й вказати на невідомі історичні лакуни, що нерозривно з ним пов'язані на тлі загальноісторичних подій, персоналій, явищ.

Від традиційних “описаний путешествий” і щоденників рукопис різниться в першу чергу насиченістю подробицями життя шахського двору, оскільки не кожен з подорожніх був вхожий у таке середовище, а крім того, надзвичайно приваблює стиль щоденника і повнота описів, за описове зображення якої б “картинки” автор не брався.

Обійнявши посаду генерального консула в Тавризі, Д. Кодинець працював під керівництвом графа Івана Осиповича Симонича (1794–1851) [Симонич 1967, 9, 18]. У своїх подорожніх нотатках найчастіше автор так і називає його – “наш министр”. Той був призначений посланником Росії до Персії 5 січня 1832 р., змінив на цій посаді одного з найвідоміших послів Російської імперії – Олександра Грибоєдова, який був убитий в 1829 р. в посольській резиденції в Тегерані за обставин, які кожна з протилежних сторін пояснювала і трактувала на свій смак і лад. Перебував у цій країні всього шість років, оскільки був звільнений з посади “полномочного посланника” вже 30 квітня 1838 р. (допрацював до листопада того ж року). Його наступником у Персії став полковник А. О. Дюгамель, що до того був генеральним консулом у Єгипті [Симонич 1967, 9, 16]. Отже, поїздки, здійснені автором записок, не виходять за межі вказаного хронологічного відрізка часу. І. О. Симонич також залишив рукопис зі своїми спогадами, присвячений його перебуванню в Персії, – “Исторический очерк о восшествии Мохаммед-шаха на персидский трон, в изложении графа Симонича И. О., бывшего полномочного посланника России при тегеранском дворе” [Симонич 1967, 24]. Отже, слід звернути увагу й на той аспект, що вказане джерело, що нині вже є друкованим виданням [Симонич 1967] й було створене в 1842 р., а отже майже одночасно з “нашими” записками, й теоретично було покликане відобразити спільні дії та одночасні події на спільну тематику. Також однаковими є зазначені в обох варіантах хронологічні межі записів. Втім, варіант споминок Симонича не є щоденником як таким. А ось варіант Кодинця, взагалі-то, як він сам вказує в тексті вже з першого рядка: “Краткия замечания деланныя мною на пути из Тавриза в Тегеран, куда отправился я с Российским посольством в 1833 году” [Кодинець... 1], – описує час із 1833 р., а не з 1832 р., як вказує зазначений ним же заголовок.

Надто живо Кодинець описує все побачене, воно так і постає в уяві завдяки авторській оповіді. Слід врахувати, що, попри природну цікавість, він суворо дотримується у своїх викладах дипломатичного регламенту, з урахуванням політики тієї держави, яку представляє по службі. Як справжній дипломат Російської імперії, він, описуючи всю “подноготную” перського шаха, його двору та країни, піддаючи все це прискіпливій та дошкульній критиці, іноді доволі в'їдливі, на противагу цьому, і словом не згадує про характеристики своїх колег, резиденції та держави.

Будь-які порівняння відсутні. Ймовірно, що існують і інші описи цих урочистостей, які б можна було порівняти та проаналізувати на правдивість зображеного історичного факту.

Сказані слова промов Кодинець не описує, радше натякає на зміст чи наводить лише загальні фрази на кшталт: “Шах пригласил тот-час посланника сесть; но он произнес прежде небольшую речь шаху по русски...” [Кодинець... 28 зв.].

Автор “Записок” звертає увагу на всі портрети шаха і його родини, якими були прикрашені стіни палаців чи залів, де він їх бачив; описує, характеризує, підтверджує чи заперечує схожість [Кодинець... 21 зв.–22]. Описує зовнішній вигляд шаха і всіх, хто його оточував під час особистих аудієнцій. Поза увагою не залишає нічого – від антуражу та оздоблення кімнат до найдрібніших прикрас на одязі: “Одеяние шаха было очень просто: на нем была какая то длинная мантия с рукавами из золотой парчи на горностаевом меху, а к шапке прикреплен бриллиантовый аграф или пряжка...” [Кодинець... 29]. Зовнішні риси персонажів, з якими йому доводилося зустрічатися, також отримали словесні зображення в “Записках...”. Так, ми дізнаємося про особливості образу шаха, його мови, з поясненням про втрату зубів, і, звичайно ж, опис бороди: “Голос его очень силен, но слова произносимья им не совсем вняты, и сие от того, что он не давно потерял несколько передних зубов. Борода его, о которой и теперь в Персии говорят как про чудо, действительно окладистая и длинная. Во всей его физиогномии более всего примечательны – глаза, весьма пронизательные, осененные густыми дугою расположенными бровями” [Кодинець... 29–29 зв.].

Кодинець завжди цікавиться поїздками по околицях міста, де перебував, не відмовляється від пропонованих екскурсій і при нагоді сам до них захоплює колеги чи друзів [Кодинець... 31 зв.]. Прагне побачити на власні очі все, що досі було відоме йому про ці пам’ятки з інших джерел, прочитане чи почуте від інших.

Проведений день автор розписує навіть по годинах, але й за такого викладу текст не є сухим хронологічним звітом, оскільки автор точність розповіді поєднує з талановитим літературним обрамленням [Кодинець... 33 зв.].

Про дипломатичну роботу та обов’язки згадує нечасто, але й не оминає цієї тематики: “Начали заниматься официальными сношениями с здешними министрами. Я в этот день составлял записку для представления Манучар-Хану (первому евнуху) правителю Гилянской провинции по делу о похищенном сундуке на Сефедрудском рыбном заводе на Каспийском море, с 50 тысяч рублями принадлежащими русским купцам Постишным” [Кодинець... 33 зв.]. Так само коротко констатує і в таких рядках: “Все утро занимался я составлением для себя инструкции к предполагаемому отъезду моему в Гилян” [Кодинець... 38]. При тому навіть такі різноманітні дані він використовує ніби й відкрито, але без “зайвих” подробиць, тобто його не можна звинувачувати в розголошенні державної таємниці. Якщо про Персію в нього все, так би мовити, без купюр, то про нього самого чи російську місію багато інформації не почерпнеш.

Незважаючи на скупість у висвітленні змісту перемовин, все ж стає зрозуміло, що одним із пунктів цих безкінечних відвідин, одним із пунктів перемовин було “учреждение консульства в Гиляне, чрез посредство Мирзы Сале, который объявил главнейшим сановникам шаха о твердом намерении нашего министра настаивать в исполнении сего предположения” [Кодинець... 33 зв.–34].

Розкіш і злидні Персії – це особлива сторінка, на якій зосереджена увага в розповіді автора і до якої він звертається неодноразово. Втім, не можна не відзначити, що приклади для глибини розуміння й уявлення про це підбирає вдало і подає надзвичайно красномовно: “В этот день министр наш имел частную аудиенцию у шаха, который принял его в Павилионе служащим вместилищем разных редких вещей, хрустальных, мраморных и фарфоровых, присылаемых шаху от разных государей.

Там была люстра, необыкновенной величины, из разноцветных хрусталей обделанных с величайшим искусством в золото и стоящая большой цены, которая обратила внимание тем, что в ней было несколько огарков сальных свечей. Таковое соединение роскоши с нищетою встречается на всяком шагу в Персии не исключая даже чертогов шахских” [Кодинець... 35].

Автор відзначає, що психологічно швидко виснажується та втомлюється у спілкуванні з перськими чиновниками. Причину цього він вбачає в особливостях менталітету та традиційних звичках персіян. Страждає від перської нещирості і протиставляє подібним відчуттям спілкування з англійцями: “В 7-м часов приехали к министру нашему все члены английской миссии, кои накануне были приглашены к нему обедать. За столом было очень весело, а под конец обеда даже шумно: родилась тут между нами какая-то откровенность, степень искренности которой определить весьма трудно. Разошлись очень поздно” [Кодинець... 37 зв.–38].

Вдаючись у подробиці пояснень, Кодинець таким чином повідомляє історії сходження на престолі, внутрішні розбрати і суперечки, генеалогію родів Персії тощо. Тобто його виклад у записках вправно переходить в історичний екскурс, не порушуючи канви, змісту і гармонії його власного викладу. А сам він вказував, резюмуючи про свою першу подорож: “...я извлек пользу из сего путешествия вникнув в состав верховного правительства Персии, о котором имел понятие взбивчивое и даже несправедливое” [Кодинець... 45].

Дмитра Кодинця можна без перебільшення назвати “прозовий живописець побуту” та оздоблення шахських палаців, “словесний портретист” географії та місцевості, навколишніх архітектурних споруд. Він помічає все, що цікаве оку мандрівного європейця, цікавиться історичними дрібницями та коментарями очевидців подій минулого.

Викладає з подробицями, але текст легкий, не перевантажений, оскільки послідовний, колоритний і цікавий. Читається з легкістю і захопленням.

А ось у другій частині записок зустрічається все більше власних роздумів, суджень, порівнянь, особистих міркувань – “я однако думаю...”.

Автор з легкістю описує “ступінь спорідненості” між чиновниками стосовно нинішнього (Мухаммад (1834–1848)) і колишнього шаха (Фатх Алі-шах (1797–1834)). Пояснює родинні зв’язки перської знаті і повідомляє про колишні й нинішні інтриги чиновників та наближених до різних шахів високих осіб. Завжди звертає увагу на психологічні особливості і знання, себто освіту, зауважуючи, зокрема, їхнє “граціозне” вміння утримуватися на високих державних посадах при всіх шахах.

Майстерно описує Дмитро Кодинець психологічно “натягнуту обстановку” з англійцями, що склалася в результаті політичного суперництва в Ірані між Російською імперією та Англією.

Впадає в очі правопис перських імен та власних назв – помітно, що записані вони як почуті, на слух, а потім при потребі виправлені олівцем; якщо це не надто поширені імена, правопис і транслітерація яких вже була усталеною нормою на той час. Схоже, що ні він, консул, ні повноважний посланник Симонич мовою не володіли, принаймні в достатній мірі. Так, про зустріч із міністром шаха Кодинець пише: “Мы пошли к нему в сопровождении Министра Иностранных дел Мирзы Масуда, который с большою снисходительностью служил сам переводчиком для нас” [Кодинець... 78 зв.]. При цьому ніколи не говорить, що мав із собою драгоманна чи тлумача, хоча в подорожі і в посольствах згадує про наявних перекладачів. Припустимо, що Д. Кодинець не володів фарсі (перською мовою) чи іншою східною мовою. Натомість знав європейські мови, передовсім французьку, ймовірно й англійську. На таку думку наштовхують зроблені ним рядки рукопису, де він, розповідаючи про знайомство з перськими чиновниками, частенько відзначав їхню особливу прикмету, таку як “чудова французька”.

Взагалі часто фокусується на “недоліках” морального обличчя перської знаті чи персів взагалі. Висловлює через своє бачення цієї ситуації: “Я уверен, что Персияне презирают его не за то, что он украл вещи; но за то, что не умел их хорошо спрятать. – Искусственное хищничество вменяется здесь человеку в достоинство” [Кодинець... 80]. Він не засуджує, а просто висловлюється коректно, вказуючи просто як на наявний факт. Негативні аспекти психології і поведінки персіян, якими просякнутий увесь текст, зустрічаються доволі часто; але не як загроза, чи попередження, чи вкрай негативний фактор, а скоріше сприймається автором як певна риса в цьому середовищі; до того ж він не висловлюється глибоко саркастично, про це мило зауважується як між іншим, без будь-яких докорів. Ось як Кодинець описує вирішення ситуації з подарунком кашемірових шалей від Могомед Шаха: “Казнодар Шаха, по обыкновению своему, начал плутовать, и определил для меня сначала шали посредственные, которых я и не видел, ибо Мирза Масуд возвратил их Казнодару; а сей должен был переменить их и выдал действительно пару превосходных шалей зеленого цвета, весьма уважаемого на Востоке в сих драгоценных тканях” [Кодинець... 84 зв.]. М’яко зображує всі недоліки перського характеру, тобто національних рис, показуючи негативні сторони і не забуваючи і про позитивні риси.

Високо критичним і правдивим виступає автор і щодо самого себе. Коли “кривив душею і словом” перед іноземними посадовцями, вказує на це безпосередньо в тексті [Кодинець... 81].

Велику увагу звертає на оздоблення шахських палаців, описує якісь примітні речі, що можуть вразити уяву або мають якусь надзвичайну цінність. Описує як архітектурні форми, так і дорогоцінність оздоблення, мистецькі витвори. Варто відзначити його описи “простору навколо себе” – йому вдається. За його описами все побачене ним легко постає в уяві: “С зади сего трона, на полу, есть небольшой восьмиугольный бассейн, от которого под полом проведена труба под трон, а под сим есть посередине мраморная колонна, сквозь которую бьет вода и образует фонтан посреди самого трона, так что когда Шах сидит на нем в большие [...] (слово написане нерозбірливо. – Н. З.), то народ видит его сквозь водяную пыль, как бы сквозь облака” [Кодинець... 81 зв.–82]. При цьому автор резюмує: “Эта выдумка, – совершенно в восточном вкусе” [Кодинець... 82].

Д. Кодинець залишив, мабуть, описи всіх пам’яток (здебільшого навіть з історією появи чи створення), яких, можливо, вже сьогодні і немає, особливо тих, що мали погану збереженість ще за його перебування. Тим паче, власне, він сам відзначав, що іранці не занадто про них турбуються – не ремонтують, розбирають на цеглу тощо [Кодинець... 17]. “Выехавши из Зенгана ночевал я в Султании, и еще раз входил в древнюю мечеть тамошнюю построенную шахом Худа-Бенде. Внутри обширного купола сего здания, я заметил трещины, которых не было в 1833 году” [Кодинець... 66]. Інформацію аналогічного характеру не раз можна зустріти у його рядках.

У місцях, де автор пише про споруди, архітектурні особливості, форми, стилі, його оповідь нагадує путівник для архітекторів. Часто описане він підкріплює малюнками по тексту як беззаперечний доказ побаченого, як, наприклад, малюнок мечеті в Казбіні [Кодинець... 18]. На малюнку до найдрібніших деталей зображені руйнування, про які він згадував рядками вище: “В 10ь часов ходил смотреть лучшие здесь древния строения и начал Мечетью известною в целой Персии дивностию своею, огромностию и легкостию архитектуры. Она построена знаменитым Калифом Гарун-решидъ, слишком 900 лет тому назад. ... передний полусвод главной мечети недавно начал разрушаться...” [Кодинець... 16 зв.–17].

Не менший інтерес становить цей текст і для етнологів у вивченні питань з національного менталітету, бо багато уривків присвячені особливостям побуту, традиційним обрядам, святам, звичкам і характеру іранців. Певним чином це і довідник для молодого дипломата-початківця – на кшталт “як не треба робити”.

Пише Д. Кодинець і про відправлені листи в Малоросію [Кодинець... 76 зв.]. Ми вбачаємо в цій заувазі свідчення його листування з родиною, оскільки дослідження матеріалів щодо встановлення фактів життєпису автора навертає саме на таке твердження.

Окремим рядком проходить по тексту інформація про Грибоєдова. Очевидні співчуття, переживання, вболівання за обірване трагічно життя людини, що виконувала схожу з ним службову високу місію від імені Російської імперії. Чи мало місце знайомство цих двох людей у попередні роки у зв'язку зі службовою діяльністю, а чи за інших обставин? Це важко визначити. Принаймні автор не вказує навіть жодним натяком на це. Та при кожній нагоді, найменшій згадці про Грибоєдова завжди приділяє увагу місцям, пов'язаним з його перебуванням і розповідям про нього і потім пише це. Складається беззаперечне враження, що все це для нього актуальне, трагічне і болюче. Завжди відзначає щось про Грибоєдова, будь-який акцент, слухає всі розповіді про нього [Кодинець... 16]. Відвідав місця, пов'язані з тими подіями: “Из церкви пошли мы посмотреть вблизи находящиеся развалины дома, в котором жил Министр наш и вся Миссия... До сего времени никто из наших не входил в самую ограду этого рокового места; мы с Боде (К. Боде – секретар мисії. – Н. 3.) пошли однако по всем направлениям его...” [Кодинець... 73–73 зв.]

Також у записках розглядається окремі моменти та історичні епізоди, які вимагають більш детального простеження та осмислення, а також зіставлення фактів, персоналій та порівняльного аналізу.

Утаємниченість самого Д. Кодинця спричинена декількома беззаперечними фактами, обійти які наразі немає можливості. По-перше, це “секретний” статус самої посади консула Російської імперії, яку обіймав автор рукописної збірки. Українські архіви фактично не містять документів такого спрямування. Такі джерела осідали насамперед у російських архівах, а саме в Архіві зовнішньої політики Російської імперії. По-друге, і не менш важливо, деякі архівні сховища України за часи воєнних лихоліть втратили значну частину своїх фондів. Так, наприклад, Державний архів Полтавської області втратив 90 % дореволюційного фонду. Це має значення, бо саме Полтавська губернія – батьківщина людини, що створила цю джерельну пам'ятку.

Основну літературу, що склала базисну основу дослідження та була використана для пошуків інформації про автора нотаток, умовно можна розділити на такі групи: 1) спогади, описи, науково-джерелознавчі роботи діячів XIX ст.; 2) сучасні дослідження зовнішньоекономічних зносин Персії та Російської імперії I половини XIX ст., а також з історії Болгарії; 3) краєзнавчі роботи та матеріали.

Історіографія питання постала з доволі неоднозначних за своїм походженням матеріалів. Це академічні статті про економічні взаємовідносини Росії та Ірану, краєзнавчі матеріали Полтавщини, представлені в роботах переважно І. Ф. Павловського (найбільш репрезентативного і чи не єдиного щодо даних за XIX ст.), а також сучасних краєзнавців історії краю. А крім того, ми вдалися до пошуків матеріалів, що залишилися в науковому доробку друзів і колег самого Д. Кодинця. Незважаючи на те що Дмитро Кодинець як особа дипломатична і чиновник високого рангу, мав багате та широке коло спілкування, на сьогодні згадок про нього дуже мало. І то фактично всі вони мають чи не випадковий характер. І навіть ті прізвища, що він, власне, особисто згадує, не подають ніяких згадок, що здатні були б відкрити нам цю особистість.

Крім того, інформація, що існує у друкованому та електронному вигляді, має вкрай урізаний характер. Краєзнавчі дослідження про історію Полтавщини, що містяться на різних сайтах, якщо і згадують про такого свого земляка, то також найчастіше посилаються на інформацію з дореволюційних видань того ж таки Павловського. Тому відновлення епізодів його долі та фактів біографії ми вибудовували

з довгої низки окремих маленьких та розрізнених матеріалів, згадок, посилянь тощо. Відповідно, що така ситуація негативно позначилася на проведенні та результатах дослідження, оскільки “білі плями” залишилися і вони відверто помітні. Відсутність матеріалів поки що можна пояснити єдиним фактом – специфіка роботи, яка вимагала збереження “державної таємниці”. Чи існувала ще якась причина такої секретності, що, незважаючи на багато років потому, робить його особистість закритою, а разом з тим і накладає відбиток забутості на всі його справи і ціле життя?

Ми окреслили коло знайомих та друзів, що згадуються ним самим, для того щоб віднайти серед них тих, хто залишив про Д. Кодинця бодай якісь рядки спогадів. Таких осіб виявилася немала кількість з огляду на його посаду і статус, але тих, хто залишив хоч якісь зауваги про нього, – небагато, а найприкріше те, що, незважаючи на їхню відомість в історії, інформація про них самих є теж занадто скупою.

Отже, у 1796 [Путинцев 1952, 87] році в родині Федора Івановича Кодинця та його дружини Маріанни Петрівни (дівоче прізвище – Неверовська, дочка золотоніського земського судді [Модзалевский 1910, 385]) народився первісток Дмитро. Родина мешкала в с. Рокити Хорольського повіту Полтавської губернії. Про батька майбутнього дипломата відомо, що він у 1809–1812 рр. обіймав посаду “уездного предводителя” у своєму повіті [Павловский 1907, XXXI].

Першим, хто подав відомості в історичній та довідковій літературі, був дослідник Полтавщини І. Ф. Павловський. Та навіть він не повідомляє ні року народження, ні точної назви населеного пункту, звідки походив майбутній дипломат. Вихідною точкою для встановлення точної назви села, з якого походив Дмитро Кодинець, стали записки самого ж автора. Оскільки розмитість географічних контурів земельних володінь у Хорольському повіті, що належали власникам із прізвищем Кодинець, не давала змоги цього зробити. Під однією зі статей у рукописі були вказані дата і місце, коли й де було зроблено цей запис: “Апреля 25, 1840 г. д. Рокиты” [Кодинець... 97]. З цього факту випливає і те, що саме навесні 1840 р. Кодинець відвідав рідну Полтавщину.

Прізвище Кодинців відоме на Хорольщині, а разом з тим і відносно поширене. Слід припускати, що всі вони родичі, оскільки подальші дослідження джерельної бази цього періоду вказує на сусідське розташування їхніх земельних наділів. Дані для зіставлення про цих людей надзвичайно несумісні у хронологічному просторі для знаходження результатів наслідкового зв’язку фактичного та інформаційного характеру. Оскільки між генеалогічними даними середини XVIII і початку XX ст. утворилася лакуна, ми не маємо достатньо джерельного матеріалу, щоб заповнити та об’єднати її, незважаючи на спільність фактів із життя одного роду.

Автором одного з найважливіших існуючих на сьогодні джерел з історії Полтавщини, а саме Хорольського повіту, є Тимофій Степанович Бридун – земський статистик вищезазначеного повіту. Здійснене ним у 10-х рр. XX ст. вивчення та дослідження краю, викладене у зшитках загальних зошитів, зберігається у фондах ІР НБУВ з 1928 р. Створений ним рукопис має повну назву: “г. Хорол і його повіт. Продовження Хорольської волості і волості: Ново-Аврамівська, Еньківська, Клепачівська, Покрівсько-Багачанська, Рокитянська, Семенівська, Криворудська, Оболянська, Горошинська, Худоліївська, Заїченська, Зубанівська, Радівонівська, Балаклійська, Билоцерківська, Остапівська і Калентківська” [Бридун]. Саме на сторінках цього джерела ми віднайшли матеріали про цілі покоління родини Кодинців. Зокрема: “В’язівок раніш належав поміщику Кодинцу в котрого він був куплений Устиновичею дружиною” [Бридун... 71].

Опис наступного села теж містить дані про цю родину: “З лівого боку до Хильковки приляга маленький х. Курилівка, де мається гарна садиба поміщика Кодинця.

В садибі над горою стоїть гарний будинок, а за будинком парк. Стоячі спереди будинку пірамідальні осокори, котрі придають садибі доволі заманчового вигляду. У Коденця всього лише 119 десятин землі, на якому він веде гарне прибуткове господарство. Раніш у нього землі було більше, але років шість тому назад частину її він розпродав місцевим мешканцям. Коденець одружений на особі значно молодшій за нього. Дітей у нього не мається й не було. Живуть Коденці гарно й нівчому собі не відмовляючи їздять до сусідів у гості, а потім кличуть їх до себе. Для роз'їзду мають гарний екіпаж на резиновім ходу та пару гарних коней” [Бридун... 82 зв.–83].

“Волосне село Рокити, має дерев'яну церкву земську початкову школу та волосне правління. Село не величке заселене селянами бувших поміщика Коденця. Дідич цього прізвища був Мартин Коденець. Спочатку 18го століття він був Лукомським сотником і як всі старшини нажив великі земельні володіння в числі яких були Рокити. Згодом маєток розподілився на три частини з котрих одну купив поміщик Стеценко, другу бувший Богданівський управляючий Африкан Павлович Карпенко, а третю віддав в придане дочці яка одружилася з Чуденовим” [Бридун... 89 зв.]. Кордони цього угіддя проходять поряд з В'язівкою Єньківської волості. Схоже, оце саме і є опис рідного краю Д. Ф. Кодинця.

“Ось в Рокитах Коденці, в Лукашівці Лукашівни, в Оболоні Оболоняни...” [Бридун... 92 зв.], – так підсумовує свою розповідь автор опису. Тобто село Рокити – це давня власність роду Кодинців.

Отже, Дмитро Кодинець походив з родини козацької старшини. Його предки отримали земельні володіння в Лубенському козацькому полку, що був утворений у 1658 р. та ліквідований у 1781 р.; однією з 22-х сотень, Лукомська сотня входила до його складу. Також є дані, що, окрім уже згаданої посади, його батько займав ще такі посади: військовий канцелярист (1772), військовий товариш (1778) [Дмитро Федорович Кодинець].

Яка ж була освіта у хлопчика, щоб здолати шлях такої цікавої і такої складної кар'єри дипломата, що відкрила перед ним якщо не цілий світ, то увесь Схід? Дослідник минулого Павловський в одній зі своїх праць “Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века” наводить дані з біографії М. М. Макаревського (1783–1846) та вказує на те, що він був “спочатку домашнім учителем у поміщиків Кодинця и Кулябки... Говорил по латыни, по-французски и по-немецки” [Павловский 1912, 117]. Цілком імовірно, що саме ця людина й стала першим вчителем майбутнього дипломата.

Яким був наступний крок у здобутті освіти – невідомо, можливо, це могла бути гімназія в Полтаві, що вперше відчинила свої двері для учнів у 1808 р, при якій функціонував і пансіон. Подальші відомості вказують, що Д. Кодинець закінчив Харківський університет [Павловский 1914, 189].

Доцільно звернутися і до згадок про нього серед його сучасників, що існують вже у виданих працях та літературі. Так, це перш за все якісь згадки його прізвища при оповіді про ті чи інші обставини минулого в один рядок. Та все ж ми не полишаємо спроби віднайти дещо більше, ніж відомо на сьогодні.

Ось як згадує про Д. Кодинця головний топограф Російської імперії Іван Федорович Бларамберг, а в 1837 р. – ад'ютант посланника в Персії Симоніча: “В Тавризе жил наш генеральный консул статский советник Кодинец, в просторном доме которого, состоявшем из нескольких дворов, мы и остановились. Так как было еще очень рано, нас встретил надир, т. е. дворецкий, который разместил нас в четырех комнатах в одном из дворов. Здесь мы отдохнули после 17-дневного путешествия верхом, подкрепились двухчасовым сном и около часа дня нанесли визит консулу. Он принял нас очень сердечно и пригласил к завтраку... Консул был другом нашей семьи, и мы вспомнили время, проведенное вместе в Одессе. Он был холост и вел

здесь однообразную жизнь. Кроме нескольких итальянцев и поляков, находившихся у персов на военной службе или в качестве врачей, здесь в 1837 г. не было ни одного европейца. Эту однообразную жизнь скрашивала, хотя и ненадолго, еженедельная почта из Тифлиса” [Бларамберг 1978, 90].

Як довго тривала місія і саме перебування в Тавризі Д. Кодинця, що так його обтяжувало, де він ще й хворобливо почувався – за його ж словами [Кодинець... 62], документально не можемо підтвердити. Втім, деяку хронологію все ж можемо відновити, якщо звернутися до біографії Миколи Адріановича Анічкова (1809–1892) – саме він був призначений на посаду генерального консула в Тавризі і, таким чином, змінив Д. Ф. Кодинця на його посту в 1838 році.

Вся діяльність консула в Персії підпорядковувалася спеціальному закону, що був затверджений у 1829 р. і мав назву “Правила в руководство российской миссии и консулам в Персии, относительно торговли и защиты, пребывающих там российских подданных”. Тому не дивно, що він завжди був у курсі всіх справ, пов’язаних з торгівлею, та добре знав тих, хто нею займався, а також усіх супутніх питань цього порядку. Треба зазначити, що сучасні дослідники російсько-іранських економічних та торгових взаємин першої третини ХІХ ст. апелюють до джерел, написаних і Д. Кодинцем [Кузнецова 1978; Куканова 1977; 1984; Ларин 2009; Тимченко 2003; Шкунов 2011]. Його доповіді та листи стосувалися найчастіше саме цієї тематики, крім того, вони наповнені спостереженнями, висновками і завжди аналізом.

Місто Тавриз (Тебриз), у якому жив Д. Кодинець, було головним містом Азербайджанської провінції в Персії; захоплене військами Російської імперії в 1827 р. в ході російсько-турецької війни (1826–1828). Також там містилася резиденція перського спадкоємця престолу. Крім російського консула, там перебували консули Англії, Франції та Османської імперії. Будинок Російської місії в Тавризі на початку 1830-х років був розташований у Вірменському кварталі [Корф 1838, 84].

Перш ніж досягти вершин дипломатичної кар’єри, Д. Кодинець обіймав різні посади, що поступово торували йому шлях до консульської посади. Записи про його призначення містять ряд спеціалізованих видань того часу. Перша посада відноситься до 1818 р., про що записано так: “В Одессе. Одесский градоначальник, генерал от инфантерии и разн. рода кав. граф Александр Федоров. Ланжерон. При нем: ... Студенты Андрей Антонов. Война-Куринский и Дмитрий Федоров. Кодинец” [Месяцеслов... 1818, 244–245]. Роки, проведені в Одесі, з теплотою згадував його друг І. Бларамберг. Чим займався конкретно і як довго – невідомо, оскільки відомості про наступну, більш значущу посаду досить віддалені в часі. Відомості за 1831 р. показують: “По внутренним учреждениям: В Керчи: по делам Керченской торговли с Горцами, Н. Св. Дмитрий Федор. Кодинец, орд. С. Ан. 3 ст. Кв.” [Месяцеслов... 1831, 284]. Тобто Д. Кодинець був призначений завідувачем так званого “попечительства Керченской торговли с черкесами и абазинцами”, але ще 1829 р., де замінив на цій посаді Рафаеля Августиновича де Скассі. Про це нам повідомляє “Отношение гр. Нессельроде къ гр. Паскевичу, от 11-го ноября 1829 г., № 2485”, що тимчасове керування справами “...возложено на его помощника н. с. Кодинца...” [Акты... 1878, 882].

Ще одне свідчення його посади – це власне згадка про призначення його консулом: “Генеральные консулы. В Тавризе: Н. Св. Дмитрий Федоров. Кодинец, орд. С. Вл. 4 и с. Ан. 3 ст. Кв. им. зн. за XV л.” [Месяцеслов... 1833, 379–380]. Отже, 1818 р. був роком закінчення ним університету – про це свідчить помітка про 15 років служби. Разом з ним призначалися і його друзі: секретарем місії – Климентій Бодє, драгоманом (перекладачем) – Олександр Ходзько.

Відповідно до отриманих посад Дмитро Кодинець мав би отримати спадкове дворянство, оскільки у відповідності до “Табеля о рангах” він дослужився до цього високого титулу. Та втім у виданому в 1898 р. томі “Список дворян, внесенных в

дворянскую родословную книгу Полтавской губернии” його ім’я не вказане (як і інших членів родини), хоча є й тезки – Дмитро Антонович та Дмитро Іванович [Список... 1898, 291–292]. Проте додатковим джерелом у цьому питанні стала праця В. Модзалевського “Малороссийский родословник”. Там серед інших представників розгалуженого роду Кодинців під заголовком “В роспись не вошли” є і дані про Дмитра Федоровича, а також про його батька, матір та брата [Модзалевский 1910, 385].

Причетний за родом своєї діяльності був Дмитро Федорович і до відомого історичного факту з життя російських солдатів-дезертирів у Персії, а точніше, до їхнього повернення до Росії. У 1837 р. російський імператор вирішив повернути козаків-утікачів, що тривалий час там перебували та цілковито підкорялися добре відомому Самсон-хану (Самсон Макінцев). Офіційно це було доручено капітану Альбранту в 1838 р., а Дмитро Федорович надавав йому найдієвішу допомогу у цій справі [Альбрант 1867].

Надзвичайно важлива місія була доручена Д. Кодинцю в 1841 р., коли в Болгарії прокотилася хвиля повстанських рухів [Велики 1968; Косев 1961; История на България... 1995]. Він мав достеменно з’ясувати ситуацію, що склалася, зібрати факти про утиски християн, до того ж “найти средства, наиболее пригодные для успокоения возбужденных умов” [Ниякий 1961, 150]. Також він отримав урядову інструкцію. Посланця до Болгарії обирав особисто міністр закордонних справ Російської імперії К. В. Нессельроде [Ниякий 1961, 149].

Узагальнені результати були ним задокументовані та ретельно викладені в донесенні Титову та в листах до Я. А. Дашкова “Об обследовании им Болгарии после восстания болгар и о правильности слухов о жестоком обращении турок с болгарами” [Ниякий 1961, 153–155].

Висловлена Дмитрові Федоровичу довіра при покладанні на нього такої важливої місії свідчить про авторитет та дипломатичні таланти, здібність до ведення переговорів у складних критичних ситуаціях, власне самого Дмитра Федоровича. Обізнаний з тонкощами східної дипломатії та маючи накопичений багаторічний досвід, ці завдання він виконав з відмінним результатом.

Ще одна підказка, яку знову зробив сам автор у збірнику записок, дозволяє нам поточнити його місце перебування в середині жовтня 1841 р., – “Октября 14, 1841 г. Буюкдере” [Кодинець... 97 зв.]. Буюкдере (в перекладі з турецької мови “büyük” – великий, “dere” – долина) – це маленьке село на європейському березі Босфору, а отже, десь поряд із Константинополем. Відповідно, сюди він повернувся після поїздки в болгарських справах.

Втім, мусимо констатувати той факт, що в наших пошуках це поки що чи не остання згадка про службову діяльність Д. Кодинця. Сподіваємося, що подальші дослідження матеріалів з архівосховищ інших країн, насамперед Російської імперії (зараз – Російська Федерація), Персії (зараз – Іран) та Грузії, з якими були пов’язані життя та діяльність українця Дмитра Кодинця, допоможуть розкрити втрачене та призабуте.

Завдяки благодійницькій діяльності ім’я Дмитра Кодинця збереглося в пам’яті його співвітчизників та земляків. Автор роботи з історії Петровського Полтавського кадетського корпусу А. Ромашкевич наводить про нього небагато інформації, попередньо зауважуючи: “В настоящем выпуске печатается портрет Дейст. Ст. Сов. Кодинца, но о жизни его не удалось ничего узнать...” [Ромашкевич 1911, 128]. Таким чином, це ще одне невеселе підтвердження про існуючу інформаційну лауну навколо постаті загадкового генерального консула в Тавризі. Та неперевершеною цінністю вказаної роботи є віднайдений та опублікований портрет [Ромашкевич 1911, 129], який ми й наводимо у нашій розвідці.

Д. Ф. Кодинець

А далі А. Ромашкевич вказує, що Д. Ф. Кодинець був «учредитель стипендии “Воспитанник Кодинца” при Петровском Полтавском кадетском корпусе. В стипендиаты избираются сыновья родственников жертвователя со стороны отца его, или матери, урожденной Неверовской; если же из родственников никто не явится, для замещения стипендии, то могут быть допускаемы кандидаты из детей недостаточных дворян Хорольского у., Полт. губ. Избирает стипендиата Полтавский губ. предводитель дворянства» [Ромашкевич 1911, 129]. Назва стипендії доволі промовиста й, можливо, викликана саме тим, що власної родини і дітей Дмитро Федорович не мав.

А І. Павловський вказує і суму, котру “помещик Хорольского уезда” Д. Кодинець надавав: “пожертвовал капитал в 5 тыс. для воспитания на проценты” [Павловский 1914, 189].

Товаришем по університету був Олексій Іраклієвич Льовшин (1797/1799–1879) – історик, етнограф, публіцист. Після закінчення навчання в 1818 р. починає роботу в Азіатському департаменті Колегії іноземних справ [Зленко 1995, 248–249]. Саме йому присвячувався написаний Д. Кодицем вірш, який був опублікований на сторінках “Украинского вестника” [Кодинець 1816, 230–232], що в ті роки нетривалий час виходив у Харкові (1816–1819).

Мав він і інших знайомих у літературних колах, не менш відомих серед творчої плеяди першої половини позаминулого століття. Серед них навіть мислитель-філософ та критик В. Г. Белінський, з яким вони зустрічалися на початку 1840-х років на вечорах у домі П. О. Плетньова [Путинцев 1952, 87] у Санкт-Петербурзі. Петро Плетньов (1791–1866) – поет та ректор Санкт-Петербурзького університету (1840–1861). Цікаво те, що дослідники цієї тематики по-різному трактують згадки про прізвище Кодинца в зібраннях цих людей – від письменника, вказуючи рік народження 1816 [Белинский 1959, т. 13, 548], до – “неустановленное лицо” [Друзья Пушкина 1986, т. 2, 631].

Дмитро Федорович не створив родини. Схоже, таким же самотнім залишався і його молодший брат Федір Федорович Кодинець. Він також свого часу був студентом Харківського університету, але не закінчив повного курсу. Перебував на службі в кінній артилерії і жив у рідному селі Рокиті [Модзалевский, 1910, т. 2, 385]. А потім, очевидно, повернувся до брата і колишній генеральний консул у Тавризі Дмитро Федорович. Дослідник полтавського краю І. Павловський у своїй роботі, створеній на основі архівних джерел, що на сьогодні не збереглися, наводить приклад із життя поміщиків Хорольщини в ХІХ ст. та про прагнення деяких з них звільнити своїх селян раніше строку, тобто до офіційної реформи 1861 р. Ось який цікавий епізод він змальовує: “Было три случая освобождения... но один из них не был утвержден. В 1857 году помещики Хорольского уезда подпоручик артиллерии Федор Кодинец и его брат д. с. с. Дмитрий Кодинец подали заявление полтавскому губернатору, по которому они обязывались всю землю отдать крестьянам с условием, чтобы крестьяне обязались исполнять все возможные на них обязанности при жизни помещиков. После же смерти их, крестьяне обязуются разделить землю поровну, по числу ревизских душ той ревизии, которая при наступлении срока существовать может. “Но это противоречило узаконениям, запрещавшим давать волю после смерти”, на что обратил внимание губернский предводитель и желание братьев Кодинец не было приведено в исполнение” [Павловский 1907, т. 2, 28]. Сьогодні село Рокита

належить за адміністративним розподілом до Великобагачанського району (Велика Багачка) Полтавської області. Ще про один епізод з тих часів маємо таку довідку: “У найбільшому з хуторів (Великій Рокиті) у 1860 р. на кошти поручика Ф. Ф. Кодинця була побудована дерев’яна Дмитріївська церква з дзвіницею, при якій діяла бібліотека та церковнопарафіяльна школа” [Рокита 1992, 840]. Схоже, що саме таким чином місцевий дідич прагнув увіковічити пам’ять про свого брата, що залишив світ 5 травня 1857 року [Модзалевский 1910, 385].

Отже, Дмитро Федорович Кодинець, нащадок козацького роду з Полтавщини, став свідком і учасником непересічних історичних подій не лише в Російській імперії, а й в Ірані, Болгарії та Туреччині. Тим самим, рукопис “Записки в Персии” та інші джерела документального характеру, створені ним, мають надзвичайну цінність для сучасних дослідників. Насамкінець слід зауважити, що в цій історії ще дуже багато припущень і просто білих плям. Але сподіваємося, що подальші дослідження відкриють ще багато сторінок важливого і невідомого про біографію цього українця та Схід, з яким його життя пов’язали сумлінна праця і доля.

Ілюстрації зі щоденника Д. Ф. Кодинця

ЛІТЕРАТУРА

Акты, собранные Кавказской археологической комиссией. Т. 7. Санкт-Петербург, 1878.

Альбрант Л. Командировка капитана Альбранта в Персию в 1838 году, рассказанная им самим // **Русский вестник**, 1867, № 3.

Белинский В. Г. Полное собрание сочинений: в 13 т. Т. 13. Москва, 1959.

Бларамберг И. Ф. Воспоминания / Пер. О. И. Жигалиной и Э. Ф. Шмидта. Москва, 1978.

Бридун Тимофій. Місто Хорол та його повіт. [Поч. XX ст.] // **ІР НБУВ**. Ф. X, 11510. 143 лл.

Велики К. Браилските бунтове. 1841–1843. София, 1968.

Дамянов И. Нишкото въстание през 1841 г. и европейската дипломатия. София, 1992.

Дмитро Федорович Кодионець. – Режим доступу: <http://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:713349>

Друзья Пушкина: переписка, воспоминания, дневники / Сост., биограф. очерки, примеч. В. В. Кунин. В 2-х т. Т. 2. Москва, 1986.

Зленко Г. Д. Льовшин Олексій Іраклійович // **Українська літературна енциклопедія**. Т. 3. Київ, 1995.

История на България (681–1960) / Бакалов Г., Стоянов И., Саздов Д. Т. 1. София, 1995.

Киняпина Н. С., Блиев М. М., Дегоев В. В. Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России (вторая половина XVIII – 80-е годы XIX вв.). Москва, 1984.

Кодионец Д. Послание к А. И. Левшину // **Украинский вестник**. 1816. Февраль.

Кодионец Д. Спартанке // **Украинский вестник**. 1816. Апрель.

Кодионецъ Дмитрій. Записки в Персіи. Скоропис. 1832–1838 рр. На 99 лл., 5 лл. чисті, 14 лл. малюнки // **ІР НБУВ**. Ф. I, 6797. 124 лл.

Корф Ф. Воспоминания о Персии 1834–1835. Барона Федора Корфа. Санкт-Петербург, 1838.

Косев Д. История на България. Т. 1. София, 1961.

Кудрявцева Е. П. Россия и Сербия в 30–40-е годы XIX века. Москва, 2002.

Кузнецова Н. А. Очерки новой истории Ирана: XIX – начало XX в. Москва, 1978.

Куканова Н. Г. Очерки по истории русско-иранских торговых отношений в XVII – первой половине XIX века: по материалам русских архивов. Саранск, 1977.

Куканова Н. Г. Русско-иранская торговля. 30–50-е годы XIX века: Сборник документов. Москва, 1984.

Ларин А. Б. Российско-иранское военное сотрудничество в 30–40-е годы XIX века // **Вестник Самарского государственного университета**, 2009, № 7 (73).

Месяцеслов с росписью чиновных особ, или Общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1818 год. Часть вторая. Санкт-Петербург, 1818.

Месяцеслов и общий штат Российской империи на 1831 год. Часть первая. Санкт-Петербург, 1831.

Месяцеслов и общий штат Российской империи на 1833 год. Часть первая. Санкт-Петербург, 1833.

Модзалевский В. Л. **Малороссийский родословник.** В 4-х т. Т. 2. Киев, 1910.

Ниякий В. В. Миссия русского дипломата Кодинца в Болгарии после Нишского восстания 1841 года // **Научные доклады высшей школы. Исторические науки.** Москва, 1961. № 1.

Павловский И. Ф. **Исторический очерк Петровского Полтавского Кадетского Корпуса.** Полтава, 1890.

Павловский И. Ф. **К истории полтавского дворянства (1802–1902).** Очерки по архивным данным с рисунками. Т. 1–2. Полтава, 1907.

Павловский И. Ф. **Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века.** Полтава, 1912.

Павловский И. Ф. **Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители.** Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. с 182 портретами. Полтава, 1914.

Покровский М. В. **Из истории адыгов в конце XVIII – первой трети XIX века: социально-экономические очерки.** Краснодар, 1989.

Путинцев В. А. **Герцен – писатель.** Москва, 1952.

Рокита // **Полтавщина: энциклопедичний довідник** / За ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1992.

Ромашкевич А. Д. **Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса с 1-го октября 1910 г. по 1-е октября 1911 г. Год восьмой.** Полтава, 1911.

Симонич И. О. **Воспоминания полномочного министра. 1832–1838 гг.** / Пер. с франц. И. Г. Мягковой и Е. Ф. Рассединой / Вступ. ст. Н. А. Халфина. Москва, 1967.

Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. Издан Полтавским Депутатским Собранием в 1898 г. Полтава, 1898.

Тимченко С. В. **Англо-русское соперничество в Средней Азии в 40-е гг. XIX в.** // **Центральная Азия и Сибирь.** Первые научные чтения памяти Е. М. Залкинда, 14 мая 2003 г. Барнаул, 2003.

Хаджи-Искандер. Из моей служебной деятельности // **Русский архив**, 1897, № 2.

Шкунов В. Н. Роль дипломатической и консульской службы в регулировании внешней торговли Российской империи в первой трети XIX века // **Известия Самарского научного центра Российской академии наук.** Т. 3. № 3. 2011.